

Från bedragen hästbeskyddarinna till granatäpplemadonna

Kultkontinuitet från antiken till idag?

Jenny Högström, D-student i religionsvetenskap

I Homeros *Iliaden* och *Odysseen* kan vi läsa att gudinnan Hera är gift med gudarnas konung Zeus. Paret har ett antal barn men Hera har problem med maken som ständigt är otrogen mot henne. Otaliga är de oäkta barn som Zeus har och Hera sjuder av avundsjuka och hämndbegär. Det finns ett flertal myter som berättar hur Hera gör allt för att hämnas både på de kvinnor maken har varit otrogen med och hans oäkta barn.

När vi har mött Hera i egenskap av bedragen och hämndlysten hustru i myterna kan det tyckas vara en paradox att hon i kulten främst ses som beskyddarinna av äktenskapet, samt att hennes och Zeus äktenskap firades som det heliga äktenskapet, *hieros gamos*. Att den bild vi får av Hera i de skriftliga källorna från antiken är en helt annan än den vi möter i det arkeologiska materialet, får sin förklaring i den skillnad som finns mellan religion och mytologi. Den Hera som dyrkades av grekerna under antiken hade en helt annan framtoning än som bedragen och hämndlysten hustru.

I Grekland fanns Heras kanske viktigaste kultplatser i Argos, Olympia, Athen och på Samos. I och med grekernas kolonisation av bland annat Syditalien kom hennes kult att föras ut till nya platser. I Poseidonia (nuvarande Paestum), söder om Neapel, kan man se hur Hera tillägnades inte mindre än tre stora tempel och stora mängder av votivgävor (gåvor till gudarna). Här ser man inga tecken på Hera som Zeus bedragna hustru, utan här möter man en gudinna som dyrkades som allt från hästbeskyddarinna till amma. Tanken är här att belysa olika sidor i kulten av Hera i Poseidonia under en tidsperiod av omkring 400 år. Under denna tid var staden under tre olika folks styre, från grekernas grundande till lukansk (ett samnitiskt folk som bodde söder om Poseidonia) och sedan romersk

överhet. Till sist kommer också en koppling från den antika kulten till våra dagar att göras.

Poseidonia

Från 700-talet f.Kr. sökte grekerna nya områden att bosätta sig på. Följden blev att man grundade flera grekiska kolonier, bland annat i Syditalien. Vid grundandet av en ny koloni var det viktigt att befästa kopplingen mellan kolonisterna och moderlandet. Här spelade religionen och dess kulturer till gudarna en stor roll som uttryck för samhörighet och identitet med moderlandet. Platsen för den nya staden bestämdes i samråd med guden Apollon och man tog med sig eld från den så kallade heliga härden i moderstaden till den nya kolonin. Tempel och offerplatser byggdes till gudarna och dessa fungerade både som boning för gudarna, som status-symboler och som markör för stadens gränser.

Den grekiska koloniseringen av Syditalien gick inte alltid fredligt till. Mötet med den nya boplatsen kunde resultera i att lokala bosättningar och bosättare trängdes bort och/eller förslavades av kolonisterna. Samtidigt finns det exempel på att koloniseringen skedde i samförstånd med lokalbefolkningen, även om detta inte hörde till vanligheterna.

Hur såg då mötet ut mellan de grekiska kolonisterna och folken som bodde i området kring det blivande Poseidonia? De arkeologiska bevisen tyder på att området kring Poseidonia var bebott långt innan grekerna koloniserade området. Eftersom det inte finns några skriftliga källor från tiden för Poseidonias grundande är det svårt att säga hur det faktiskt gick till. Utifrån de undersökningar som har gjorts hittills är det svårt att säga, om det har handlat om en erövring av tidigare bosättningar eller om platsen faktiskt var obebodd just när grekerna kom dit. Säkert är i varje fall att det bodde många olika folkslag i närheten av Poseidonia, både etrusker i norr och olika samnitiska folkslag i öster och söder. Poseidonia grundades omkring 600 f.Kr. och inom några år byggdes det första templet till Hera mitt inne i stadens centrum. Omkring hundra år senare byggdes nästa stora tempel till gudinnan, vilket placerades vid floden Sele för att utgöra den nordliga gränsen mot den etruskiska staden Pontecagnano. Omkring 400-talet f.Kr. närmade sig samnitiska folk, som tidigare bott i de bergiga

Karta över Syditalien och Sicilien. Här ser man Poseidonia med sin norra gräns vid floden Sele och den etruskiska staden Pontecagnano just norr om floden. (Bilden är hämtad ur Pedley, J. G., Paestum. Greeks and Romans in Southern Italy, London 1990.)

områdena i öst, de grekiska och etruskiska bosättningarna i jakt på ny mark. Nu erövrades också Poseidonia av det samnitiska folket lukaner (se karta, området Lucania). Staden var sedan under lukanskt styre fram till 273 f.Kr. när den romerska expansionen nått fram till området och Poseidonia blev den romerska kolonin Paestum.

Hera i Poseidonia

Hera spelade en viktig roll i Poseidonia, vilket tydligt märks på lämningarna av tre stora tempel som byggdes till gudinnans ära. Det så kallade Hera I byggdes i början av 500-talet f.Kr., Heratemplet vid Sele omkring 500 f.Kr. och Hera II vid mitten av 400 f.Kr. Vid Heras tempel har man funnit lämningar av reliefer, skulpturer och gåvor till gudinnan, vilka har underlättat vid identifieringen av kulten. Till en början trodde arkeologerna inte att templet var dedikerade till Hera, då det inte verkade sannolikt att stadens tre stora tempel från grekisk tid skulle tillägnas en enda gudinna! Man misstänkte istället att det var Poseidon som hade tillägnats det tempel som senare visat sig vara ett Heratempel (Hera II). Noggrannare undersökningar har dock visat att det faktiskt var Hera, som i Grekland hade en mer undanskymd roll i kulten, som spelade en sådan betydelsefull roll i Poseidonia.

I sin egenskap av gudinnan för äktenskapet tillbads Hera som beskyddarinna både av de gifta kvinnorna och av de som skulle gifta sig. Hera framträdde själv i kulten både som barn, hustru och änka. På flera votivstatyetter ser man Zeus och Hera sittande på tronen tillsammans. Att Hera faktiskt var mor till flera barn var emellertid någonting som i Grekland vanligtvis inte uppmärksammades i kulten. Här var det istället Demeter som hade rollen som modergudinna, medan Hera främst förknippades med giftermål och äktenskap. I Herakulten i Poseidonia kan man däremot se, att Hera dyrkades som modergudinna och man har hittat många votivstatyetter, där Hera sitter med ett barn i famnen. De vanligaste votivgåvorna som har upphittats vid Heras tempel i Poseidonia är små figurer, där Hera avbildas antingen med ett barn eller en häst i famnen. Hon avbildades även med attribut som granatäpple, blomma, *polos* (huvudbonad) och vapen. Både granatäpplet och blommorna symboliserar Heras funktion som fruktbarhetsgudinna. Under grekisk tid i Poseidonia är tre funktioner särskilt framträdande hos gudinnan. Som stadsbeskyddarinna framträdde Hera som *Hoplosmia*, mäktig i krig. Hera *Hippia* (häst) fungerade som beskyddarinna av och näringsgivare åt hästar. Heras kanske mest framträdande roll var som *Kourotrophos* (ett ord som kan ha många betydelser, till exempel amma), där hon dyrkades som amma och barn-

Till vänster. Hera sitter på tronen med polos på huvudet och ett granatäpple i ena handen. (Bilden är hämtad ur Napoli, M., (ed) Il Museo Di Paestum, Italien 1969.)

Till höger. Hera Hippias med en häst i famnen. Terrakottafigurin från 500-talets Poseidonia. (Bilden är hämtad ur Pedley, J. G., Paestum. Greeks and Romans in Southern Italy, London 1990.)

uppfostrare. En silverdisk från 500-talet med en inskription vittnar om att gudinnan också dyrkades som beskyddarinna över vapen. Hera som *Hoplosmia*, *Hippias* och *Kourotrophos* återfinns även i Herakulten på olika platser i Grekland, men i Poseidonia tycks dessa funktioner ha haft en ovanligt stor betydelse. Att gudinnan fungerade som beskyddarinna av vapen är däremot någonting som var mycket ovanligt i de övriga grekiska områdena.

Kultkontinuitet från greker till lukaner och vidare till romare

I Heras roll som *Kourotrophos* framträder hennes koppling till moderskap, barnafödande och näringsgivande. Denna aspekt av hennes kult var framträdande under grekisk tid i Poseidonia, men i och med den lukanska erövringen kom den att betonas ytterligare. De olika samnitiska folken hade en religion som centrerades mycket kring just näringsgivande och barnafödande.

Några nya sidor i Herakulten började framträda och från lukansk tid kan vi även se henne som *Antheia*, blomgudinna, och *Eileithyia*, beskyddarinna för barnafödande. På de små statyetter man har hittat som avbildar Hera i dessa funktioner, kan vi se att man har använt ett grekiskt bildspråk men samtidigt finns detaljer som inte förekommer i Grekland. Gudinnan avbildas efter ett mönster som var vanligt i Grekland, men med den ovanligheten att hon i Poseidonia avbildades naken. I Grekland avbildades inte en ärbar gudinna naken utan hon var alltid väl klädd. Troligtvis är denna förändring i konsten ett tecken på inflytande från lukanskt bildspråk. I Heras aspekter som blomgudinna och barnaföderska blir det tydligt att, kultkontinuitet samsas med nya inslag i mötet mellan den grekiska och lukanska religionen.

Det lukanska maktövertagandet hade inte medfört några stora förändringar av vare sig stadsplaneringen eller kulten till gudarna, men det blev annorlunda när romarna kom. Romarna lade om stadsplaneringen och de olika tempen i staden fick dela med sig och ge plats för torg, offentliga bassänger, amfiteater och olika religiösa byggnader. Heras tempelområden inne i staden krympte avsevärt för att ge plats åt stadens torg, och de grekiska och samnitiska kulterna fick nu stor konkurrens av ett flertal romerska kulturer. Den kultkontinuitet som var så tydlig både mellan det grekiska moderlandet till kolonin Poseidonia, samt mellan grekisk och lukansk tid i staden, är inte lika tydlig i och med den romerska erövringen. Hera fortsatte dock att tillägnas kult i staden även om den ser ut att ha minskat i takt med att nya tempel byggdes till andra romerska gudar och gudinnor.

Här ser vi Hera som Kourotrophos med ett litet barn i famnen. Denna figurin är från 500-talets Poseidonia. (Bilden är hämtad ur Pedley, J. G., Paestum. Greeks and Romans in Southern Italy, London 1990.)

Poseidonias/Paestums öde och kultkontinuitet från Hera till Maria

Som romersk provins sjönk Paestums roll gradvis. Försaltning av floden Sele ledde till att sumpmark bredde ut sig kring staden, vilket i sin tur ledde till att området kom att angripas av malaria. I takt med detta krympte staden och reducerades till ett litet samhälle. Idag finns resterna av de stora Heratemplena kvar och vittnar för oss om stadens forna blomstring. Men det är inte bara arkeologiska lämningar som länkar vår tid till den gamla grekiska staden. Om man ser till den folkliga religiositeten i Syditalien idag och riktar sin blick mot kulten av Jesu moder Maria, ser man ett exempel

på den kontinuitet som finns mellan den antika gudinnatron och religiositeten idag.

Inom den kristna folkreligiositeten har Maria många gånger en starkare ställning än vad kyrkans överhet har gett henne. I Sydeuropa kan man se hur kulten av Maria har många likheter med de antika gudinnorna så som de dyrkades i området för några tusen år sedan. Bilden av modern Maria med Jesusbarnet i famnen uppvisar samma bildspråk som var typiskt för den egyptiska gudinnan Isis med Horusbarnet i famnen. Maria har inte bara fått låna bildspråk av de antika gudinnorna, hon har även övertagit många tillnamn från de stora antika gudinnorna. Tillnamnet himladrottning delar Maria bland annat med Hera, även om Hera till skillnad från Maria faktiskt var gift med himlaguden i fråga. Från Hera har Maria i Syditalien ärvt funktionen som beskyddarinna av fertilitet i rollen som den heliga Granatäpplemadonnan. Denna kult, i vilken Maria kallas *Santa Maria del Granato*, äger idag rum alldeles nära det antika Poseidonia. I denna fruktbarhetskult menar jag att det finns en klar länk från Hera i Poseidonia till Mariakulten idag i samma område. Om det handlar om en direkt kultkontinuitet från den antika gudinnan till Maria är svårt att säga, men det är ett tydligt exempel på hur det antika arvet spelar roll i det västerländska samhället idag.

Exemplet Hera

Kulten av den antika gudinnan Hera kan tjäna som ett exempel på hur kult av en gudinna i mötet med nya kulturer och främmande kulter kan förändras men samtidigt behålla sin ursprungliga utformning. Herakulten behöll sin storhet i Poseidonia, trots att staden erövrades både av det syditaliska folket lukaner och några århundraden senare av romarna. Under lukansk tid utökades Heras funktionsområden och hennes kult blomstrade som aldrig förr. Med romarnas erövring av staden fortsatte kulten av Hera, om än i ökad konkurrens. Efter stadens förfall blir det svårare att följa gudinnas kult, men idag kan man finna dess efterföljare i kulten av *Santa Maria del Granato*. Genom att blicka tillbaka på kulten av en antik gudinna för mer än 2000 år sedan kan vi alltså få förklaringen till varför Jesu moder i Syditalien tillbeds som den heliga Granatäpplemadonnan.